

עם של מספרי סיפורים

הווארד ג'רדנר, פרופסור לחינוך ולפסיכולוגיה באוניברסיטת הארוורד, הוא מגדולי חכמי זמננו. הוא ידוע בעיקר בזכות התיאוריה שלו בדבר ריבוי אינטליגנציות – זו הגורסת כי אין רק דבר אחד שאפשר למדוד אותו ולהגדירו כאינטליגנציה, אלא כמה וכמה היבטים שונים, ובכך מממשת את מה שאני מכנה "כבוד השוני". גרדנר כתב גם ספרים רבים על מנהיגות ועל יצירתיות. אחד מהם, Leading Minds שמו (כלומר 'מוחות מובילים', וגם 'להנהיג תודעות'), חשוב להבנת פרשת כי תבוא.¹

גרדנר טוען בו כי התכונה המכוננת מנהיגות היא היכולת לספר סוג מסוים של סיפור: סיפור המסביר לעצמנו את עצמנו, ואשר נותן כוח ותהודה לחזון משותף. צ'רצ'יל סיפר את הסיפור על האומץ של בריטניה להילחם למען החופש. מהאטמה גנדי סיפר על כבודה של הודו ועל מחאה בלתי אלימה. מרגרט תאצ'ר דובבה את חשיבות עמידתו של הפרט מול המדינה שאינה חדלה להסיג את גבולו. מרטין לותר קינג סיפר מדוע אומה גדולה היא אומה עיוורת צבעים. סיפורים נותנים לקבוצה זהות משותפת ותחושת ייעוד.

הפילוסוף אלסדייר מקינטייר הדגיש אף הוא את חשיבותו של הנרטיב בחיי המוסר. האדם, הוא כותב בספרו 'מעבר למידה

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

הטובה, הוא במהותו חיה מספרת-סיפורים; לא רק בפיו ובתודעתו אלא גם במעשיו. מן הסיפורים אנחנו לומדים מי אנחנו ואיך מצופה מאתנו להתנהג. ילדים הגדלים בלי סיפורים, אומר שם מקינטייר, נותרים מגומגמים, חרדתיים וחסרי כיוון במעשיהם ובדיבוריהם.² לדעת מי אנחנו הוא, במידה רבה, להבין את הסיפור, או הסיפורים, שאנו חלק מתוכם.

השאלות הגדולות – מי אנחנו? למה אנחנו כאן? מהי משימתנו? – נענות על הצד הטוב ביותר בדרך של סיפור, של עלילה, של נרטיב. כהגדרתה של חוקרת הספרות ברברה הרדי: "אנחנו חולמים בסיפורים, חולמים-בהקיץ בסיפורים, זוכרים, מצפים, מקווים, מתייאשים, מאמינים, מפקפקים, מתכננים, משפרים, מבקרים, בונים, מרכלים, לומדים, שונאים ואוהבים על ידי סיפורים".³ זהו יסוד חשוב בהבנתנו איזה מין ספר היא התורה: אין היא מסכת תיאולוגית או שיטה מטפיזית, אלא סדרה של סיפורים הארוגים יחדיו והמתפרסים על פני תקופה ארוכה, ממסעם של אברהם ושרה עד נדודיהם של משה ובני ישראל במדבר. היהדות רואה את האמת פחות כמערכת ויותר כסיפור. ואנחנו חלק מהסיפור הזה. הנה לנו מהו להיות יהודי.

בספר דברים משה שב ומספר את הסיפור הזה לדור הבא. הוא מזכיר לילידי המדבר את מה שה' עשה למען הוריהם, וגם כמה מן השגיאות שהוריהם עשו. לצד היותו המשחרר הגדול, משה הוא גם מספר-סיפורים עילאי. אולם הדבר שהוא עושה בפרשת כי תבוא כבר חורג מעבר לכך.

הוא אומר לבני ישראל שכאשר ייכנסו לארץ, יירשוה ויישבו בה, הם יצטרכו להביא למקדש המרכזי את ראשית ביכורי אדמתם, ועל ידי כך להכיר לה' תודה. בפרק ג' של מסכת ביכורים מתארת

המשנה את יופיין של תהלוכות הביכורים מלוות הנגינה מרחבי הארץ לירושלים, ואת חגיגותיה של ההתכנסות הצבעונית האדירה בעיר. אולם הבאת הפירות לא הייתה הכול. כל אדם צריך היה להשמיע הצהרה. הצהרה זו נעשתה אחד מהקטעים המוכרים ביותר בתורה, שכן אף על פי שנועדה במקורה להיאמר בחג הביכורים, מימי חז"ל ואילך היא הייתה לרכיב מרכזי בהגדה של פסח:

אַרְמִי אֶבֶר אָבִי. וַיֵּרֶד מִצְרַיִם וַיִּגְרַשׁ שָׁם בְּמַתִּי מֵעַט, וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עָצוּם וָרֹב. וַיִּרְעוּ אֲתָנּוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנֻנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה. וַנִּצְעַק אֵל ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ, וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קִלְנוּ וַיִּבְרָא אֶת עֲנֵינוּ וְאֶת עֲמָלָנוּ וְאֶת לִחְצָנוּ, וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה וּבְמָרָא גָדֹל וּבְאִתּוֹת וּבְמִפְתִּים (דברים כו, ה-ח).

כאן, לראשונה, השמעת סיפור תולדות האומה נעשית חובתו של כל אחד מאזרחיה. במצווה זו, הידועה בשם "וידוי ביכורים", היהודים נצטוו בעצם להיות אומה של מספרי סיפורים.

זוהי התפתחות ראויה לציון. יוסף חיים ירושלמי כתב בספרו 'זכור' כי "רק בישראל ולא בשום עם מלבדו נתפס הציווי לזכור כמצווה דתית לעם כולו".⁴ שוב ושוב עולה בספר דברים הציווי לזכור: "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (ה, יד; טו, טז; טז, יב; כד, יח; כד, כב). "זָכֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ עֲמָלֶךָ" (כה, יז). "זָכֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם" (כה, ט). "זָכֹר יָמֹת עוֹלָם בֵּינוּ שָׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר. שָׂאֵל אֲבִיךָ וַיִּגְדֶּךָ, וַיִּקְנֶיךָ וַיֹּאמְרוּ לָךְ" (לב, ז).

אבל וידוי ביכורים הוא יותר מכך. כל תולדות האומה מכווצות בו לנפח הקטן ביותר שאפשר. בכמה משפטים קצרים

הוא כומס – כדברי י"ח ירושלמי בהמשך מסתו – את שורשי אבותינו במסופוטמיה, את הופעת הלאום העברי בתוך ההיסטוריה ולא בפרהיסטוריה מיתית, את שעבוד מצרים ואת הפדות ממנה ואת כיבוש הארץ בסערה; ומתוך כל אלה, את ההכרה בה' כאדון ההיסטוריה.

יש כאן ניואנס חשוב. היהודים היו העם הראשון שמצא את אלוהים בתוך ההיסטוריה. הם היו הראשונים לחשוב במונחים היסטוריים, כלומר לראות את הזמן כזירה של שינוי, בניגוד לתפיסה המחזורית של הזמן שעל פיה השנים הן רק סבב של עונות ובני אדם נולדים ומתים כגלגל חוזר בעולם בלי ששום דבר מהותי משתנה. היהודים היו העם הראשון שכתב היסטוריה – מאות שנים לפני הרודוטוס ותוקידידס, שתכופות מתוארים שלא כדין כהיסטוריונים הראשונים. ובכל זאת, בעברית המקראית אין מילה שמשמעותה "היסטוריה" ("דברי הימים" הוא הביטוי הקרוב ביותר במובנו לכך). במקום לדבר על היסטוריה, היא משתמשת בשורש זכ"ר.

ויש הבדל יסודי בין היסטוריה וזיכרון. השפה האנגלית נותנת בו סימן יפה: history פותחת ב-his (שלו), ואילו זיכרון, memory, מתחיל ב-me (אותי).⁵ גוף שלישי – לעומת גוף ראשון. ההיסטוריה קרתה לאחרים; הזיכרון הוא זיכרון שלי. הוא הסיפור שלי. זיכרון הוא עבר שהפנמתי והפכתי לחלק מזוהתי. לכך מכוון מאמר חז"ל המפורסם, "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים".⁶

לאורך ספר דברים, לא פחות מארבע-עשרה פעמים, משה מזהיר את העם לא לשכוח. אם ישכחו בני ישראל את העבר,

הם יאבדו את זהותם ואת חוש הכיוון שלהם ויצעדו אל אסונם. הציווי הוא לא רק לזכור, אלא גם להנחיל את הזיכרון לילדים.

התופעה הזו בשלמותה מייצגת צבר חשוב של רעיונות: בדבר הזהות כעניין של זיכרון קיבוצי; בדבר הסיפור הטקסי של תולדות האומה; ומעל לכול, בדבר העובדה שכל אחד מאתנו הוא שומר של הסיפור והזיכרון הללו. לא המנהיג לבדו, או איזו אליטה, מקבלים הכשרה לזכירת הקורות, אלא כל אחד ואחד מן העם. זהו ביטוי נוסף לאופייה המואצל והדמוקרטי של המנהיגות ביהדות. המנהיגים הגדולים מספרים את סיפורה של הקבוצה, אבל הגדול שבכל גדולי המנהיגים, משה, לימד את הקבוצה להיות לאומה של מספרי סיפורים.

עוצמתו של רעיון זה ניכרת גם כיום. כפי שכתבתי פעם,⁷ מי שייבקר באתרי ההנצחה לנשיאי ארצות הברית בווינגטון יגלה כי בכל אחד מהם חקוק ציטוט מדבריו. אצל ג'פרסון אלו הן המילים המפורסמות מהכרזת העצמאות, "אנו רואים אמתות אלו כמתבקשות מאליהן...". אצל רוזוולט – "רק מדבר אחד עלינו לפחד: מן הפחד עצמו". באנדרטת לינקולן חקוקים נאום גטיסברג ונאום ההשבעה לכהונתו השנייה, "בלי רגשי זדון כלפי איש, וברגשי נדיבות כלפי כולם...". כל אנדרטה מספרת סיפור.

בלונדון אין לזה לא אח ולא רע. מרובים בה הפסלים והאנדרטות של מנהיגים היסטוריים שחקוקים בהם כיתובים קצרים על אודות הדמויות שהם מנציחים, אבל אין ציטטות ואין נאומים. אין שום סיפור. אפילו על יד הזיכרון לווינסטון צ'רצ'יל, שעוצמת נאומיו התחרתה בזו של נאומי לינקולן, כתובה מילה אחת בלבד: צ'רצ'יל.

לאמריקה יש סיפור לאומי מפני שהיא חברה המיוסדת על רעיון הברית. הסיפור, הנרטיב, עומד בלב הפוליטיקה של הברית, משום שהוא מעגן את הזהות הלאומית במערכת של מאורעות היסטוריים. זיכרון המאורעות הללו מעלה על הדעת את הערכים שקודמינו נלחמו למענם, ושנחנו שומריהם.

סיפור של ברית הוא תמיד סיפור מכיל. הוא נחלת האזרחים כולם, אלה שזה מקרוב באו וילידי המקום כאחד. הוא אומר לכולם, יהיו אשר יהיו מעמדם ואמונתם: הנה מי שהננו. הוא יוצר תחושת זהות משותפת העולה על הזהויות האחרות. משום כך הצליח מרטין לותר קינג, למשל, להשתמש בכמה מנאומיו בסיפור האמריקני בהצלחה כה רבה. הוא אמר לאחיו האפרו־אמריקנים לראות את עצמם כחלק שווה־ערך מן האומה. ובו בזמן הוא אמר לאמריקנים הלבנים לכבד את הצהרת העצמאות שלהם עצמם, הקובעת כי "כל בני האדם נבראו שווים".

לאנגליה אין סיפור לאומי מסוג זה, משום שהיא מיוסדת לא על ברית אלא על היררכיה ועל מסורת. אנגליה, כותב ההוגה האנגלי בן זמננו רוג'ר סקרוטון, "לא הייתה אומה או אמונה או לשון או מדינה, אלא בית. דברים שבבית אינם מצריכים הסבר. הם שם כי הם שם".⁸ אנגליה הייתה לאורך ההיסטוריה חברה מעמדית, שהאליטות שלטו בה על האומה כולה. ארצות הברית, שנוסדה בידי פוריטנים שראו את עצמם כאילו הם יצאו ממצרים – כאילו הם עם ישראל חדש הקשור יחדיו בברית – לא הייתה חברה של שולטים ונשלטים, אלא חברה של אחריות משותפת. מכאן הביטוי המרכזי כל כך בפוליטיקה האמריקנית, שלעולם אינו נשמע בזו הבריטית, "אנחנו, העם".⁹

בעשותו את בני ישראל לאומה של מספרי סיפורים קידם משה את הפיכתם לעם הקשור יחדיו באחריות משותפת – איש כלפי רעהו, כלפי העבר והעתיד וכלפי אלוהיו. בשרטטו מסגרת סיפורית שהדורות הבאים יכניסו בה גם את עצמם, ואף ינחילו לילדיהם, הפך משה את בני ישראל לאומה של מנהיגים.

שאלות לשולחן השבת:

- מדוע לדעתכם סיפורים הם דרך אפקטיבית כל כך להנחלת זהות לדור הבא?
- מדוע הנחלה זו היא חלק חשוב מתפקידים של מורים ומנהיגים?
- האם אתם מכירים אדם שהוא מספר סיפורים מעולה? אילו דברים למדתם מסיפוריו?

- 1 Howard Gardner in collaboration with Emma Laskin, *Leading minds: an anatomy of leadership*, New York, Basic Books, 2011.
- 2 אלסדייר מקינטייר, *מעבר למידה הטובה*, מאנגלית: יונתן לוי, ירושלים: שלם, 2006.
- 3 Barbara Hardy, "An Approach Through Narrative," *Novel: A Forum on Fiction* 2, Durham, N.C.: Duke University Press, 1968, 5.
- 4 יוסף חיים ירושלמי, *זכור: היסטוריה יהודית וזיכרון יהודי*, מאנגלית: שמואל שביב, תל אביב: עם עובד, 1982, עמ' 27.
- 5 הדבר נכון כמובן על דרך החידוד בלבד. 'היסטוריה' היא מילה יוונית שמשמעותה המקורית חקירה. בלטינית היא קיבלה את המשמעות של סיפור מאורעות העבר.
- 6 משנה, פסחים י, ה.
- 7 בספרי Jonathan Sacks, *The Home We Build Together: Recreating Society*, London: Bloomsbury Academic, 2009.
- 8 Roger Scruton, *England, an Elegy*, Continuum, 2006, 16.
- 9 להרחבה ראו בשיחתנו לפרשת בחוקותיי "אנחנו העם", בספרי *שיג ושיח*, ב, מאנגלית: צור ארליך, ירושלים: מגיד, 2018, עמ' 117-121.